

LĒTĒJANČIOS EKONOMIKOS POVEIKIS ĮMONIŲ VEIKLAI

Pavel GURSKIJ¹, Aušra LIUČVAITIENĖ²

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Vilnius, Lietuva

El. paštas: ¹pavelgurskij@gmail.com; ²ausra.liucvaitiene@vgtu.lt

Santrauka. Didėjantys neigiami ekonominių svyravimų ir ekonomikos nuosmukio padariniai nulemia šioje srityje atliekamų tyrimų svarbą. Remiantis tyrimų rezultatais, pateikiamos išvalgos ir pasiūlymai vyriausybės politikams – ekonominiams sprendimams priimti. Straipsnyje nagrinėjamas lėtėjančios ekonomikos poveikis įmonėms, išgrynintos pagrindinės ekonomikos ciklų svyravimų priežastys ir jų charakteristikos. Nagrinėjamos ekonominio ciklo fazės: pakilimas, viršūnė, nuosmukis ir krizė. Analizuojama ekonomikos lėtėjimo samprata, priežastys, rodikliai ir įvairių ekonominių rodiklių sąveika. Taip pat pateikiama ekonominių ciklų vertinimo metodika.

Reikšminiai žodžiai: ekonominiai ciklai, ciklo fazės, lėtėjimas, pakilimas, krizė, lėtėjimo rodikliai.

Įvadas

Spartėjant ekonomikos globalizacijos procesui auga ir ekonominių svyravimų mastai – tiek ekonomikos augimo ir plėtros, tiek ir ekonomikos lėtėjimo ir kritimo apimtys. Pavyzdžiui: didžioji ekonominė depresija (1929–1933 m.), ar 2007–2009 m. pasaulinė ekonominė krizė. Šie svyravimai yra vadinami ekonominiiais ciklais. Ekonominis ciklas – tai procesas, kurį sudaro pakilimo ir lėtėjimo laikotarpiai. Ekonomikos lėtėjimą sąlygoja produktų ir paslaugų paklausos mažėjimas, infliacijos ir nedarbo lygio didėjimas. Įmonėms tenka koreguoti gamybos planus, mažinti patiriamas sąnaudas ir iš naujo vertinti riziką. Ekonominio lėtėjimo priežastys yra įvairios.

Visos vyriausybės siekia susilpninti ekonomikos lėtėjimo padarinius, nes ekonomikos nuosmukis sukelia ne tik ekonomines, bet ir socialines problemas. Taigi šių problemų identifikavimas ir suvaldymo galimybės yra vienos iš svarbiausių vyriausybės ekonominių užduočių. Ekonomikos cikliškumo tyrimai reikšmingi ir suteikia naudos, priimant politinius bei ekonominius sprendimus.

Šiame straipsnyje nagrinėjami įvairių autorių požiūriai į ekonomikos cikliškumo sampratą, fazes, ciklų svyravimo priežastis, ekonomikos lėtėjimo priežastys ir atliekama ekonomikos lėtėjimą nusakančių rodiklių analizė. Straipsnio tyrimo objektas: lėtėjančios ekonomikos poveikis įmonėms. Šio straipsnio tikslas – atlikus mokslinės literatūros analizę, nustatyti lėtėjančios ekonomikos poveikį įmonių veiklai.

Pagrindiniai straipsnio uždaviniai:

- susisteminti ir apibendrinti mokslinėje literatūroje analizuojamą ekonominių ciklų sampratą, apžvelgti ekonomikos ciklo fazes, nustatyti ciklo svyravimo priežastis;
- atskleisti ekonomikos lėtėjimo sąvoką, nustatyti ekonomikos lėtėjimo priežastis;
- pateikti ekonomikos lėtėjimo vertinimo metodiką.

Pagrindiniai taikomi tyrimo metodai – mokslinės literatūros analizė ir sintezė, bei grafinis vaizdavimas.

Ekonominio ciklo samprata

Šalies ekonominė pažanga yra svarbi kiekvienos šalies ekonominės politikos dalis, todėl ekonominio cikliškumo problematika yra aktuali tema. Mokslininkai ekonominius ciklus pradėjo analizuoti XIX a. pradžioje. Šis laikotarpis yra laikomas ekonomikos cikliško vystymosi istorijos pradžia. Daug pasaulio mokslininkų prisidėjo prie ekonomikos ciklinio vystymosi teorijos plėtros. Vienas pirmųjų 1928 m. ekonominio ciklo sampratą pateikė Kondratjev (Norkus 2010). Vėliau, 1946 m., ekonominio ciklo analizę atliko Mitchell ir Burns (Cvetkov 2012). Ekonominis ciklus taip pat nagrinėjo Grinin *et al.* (2010), Cvetkov (2012), Ivashkovskij (2012), Rumyanceva (2012). Lietuvos tyrėjai taip pat nagrinėjo ekonomikos ciklus. Savo išvalgas

1 lentelė. Ekonominio ciklų sampratų apibendrinimas

Table 1. Definitions of business cycle concepts

Eil. Nr.	Autoriai	Ekonominio ciklo samprata
1.	Kondratjev (1928)	Ekonomikos ciklas – tai ilgosios ekonomikos bangos.
2.	Mitchell, Burns (1946)	Tautos ekonominio aktyvumo svyravimo tipas; ekonomikos ciklo fazių kaita yra pasikartojanti, bet nebūtinai periodinė. Visi ciklai susieti tarpusavyje: vieno pabaiga sutampa su kito pradžia.
3.	Girdzijauskas <i>et al.</i> (2009)	Tai pastovūs ekonomikos svyravimai nuo pagyvėjimo (pakilimo) ir piko per nuosmukį ir krizę iki naujo pakilimo.
4.	Stankevičius (2010)	Tai procesas, apimantis ekonominio augimo ir nuosmukio periodų kaitą, t. y., tai laikotarpis nuo vienos ekonominės krizės (nuosmukio) iki kitos.
5.	Grinin <i>et al.</i> (2010)	Gamybos apimties periodiniai svyravimai aplink vidurkio liniją, kuomet galima išskirti pasikartojančias kilimų ir kritimų fazes.
6.	Girdzijauskas (2011a)	Ekonominiai ciklai – tai visuminės ekonominės veiklos svyravimai, sukelti rinkų prisotinimo.
7.	Čiegis (2012)	Ekonominis ciklas susideda iš gamybos apimties periodinių, bet nereguliarių svyravimų, susijusių su nedarbo lygio ir infliacijos tempų svyravimais.
8.	Cvetkov (2012)	Ekonominis ciklas – tai svyravimų tipas, kuris yra priklausomas nuo tautos ekonominio aktyvumo.
9.	Davulis (2012)	Ekonomikos ciklas – imanentinė rinkos ekonomikos savybė.
10.	Ivashkovskij (2012)	Ekonomikos ciklas – tai reguliarūs gamybos, užimtumo ir pajamų lygio svyravimai, kurie trunka nuo 2 iki 10 metų.
11.	Rumyanceva (2012)	Ekonomikos ciklai – tai konjunktūrinių ir struktūrinių svyravimų vienybė.

pateikė ir kiti Lietuvos mokslininkai: Girdzijauskas *et al.* (2009), Stankevičius (2010), Čiegis (2012), Davulis (2012). Skirtingų mokslinės literatūros autorių ekonomikos ciklų sampratų apibendrinimas pateiktas 1 lentelėje.

Kaip matyti iš 1 lentelėje pateiktos informacijos, mokslinės literatūros autoriai dažniausiai nurodo, kad ekonominis ciklas yra procesas, kuris turi tendenciją kartotis, tačiau tai vyksta nereguliariai, todėl ekonominių ciklų dinamikos prognozavimas yra labai sudėtingas procesas.

Svarbu plačiau panagrinėti keletą apibrėžimų tam, kad galėtume išskirti veiksnius, pagal kuriuos autoriai nagrinėjo ekonominius ciklus.

Vienas pirmųjų 1928 m. ekonominių ciklų apibrėžimą pateikė Kondratjev, kurio nuomone, ekonominiai ciklai – tai ilgosios ekonomikos bangos, kurios atsiranda dėl to, jog esminiai technologiniai šokai turi galią keisti šalių ūkio struktūras (Norkus 2010).

Ciklas sudarytas iš daugelyje ekonominės veiklos sričių vienu metu stebimos pakilimo fazės, kuri pasikeičia taip pat bendru visai ekonomikai nuosmukiu, gamybos sulėtėjimu, su po to einančiu pagyvėjimu, pereinančiu į sekančio ciklo pakilimo fazę. Tokia ciklo fazių kaita yra pasikartojanti, bet nebūtinai periodiškai. Visi ciklai susieti tarpusavyje: vieno pabaiga sutampa su kito pradžia (Cvetkov 2012). Stankevičius (2010) savo ekonominio ciklo apibrėžime pabrėžia, kad ekonominis ciklas – tai pokyčių procesas. Beveik visi kiti analizuojami autoriai ekonominio ciklo sampratose pateikia, kad ekonominis ciklas – tai svy-

ravimai. Girdzijauskas *et al.* (2009) mano, kad ekonominis ciklas – tai ekonominiai svyravimai nuo pakilimo iki nuosmukio fazės. Kiti autoriai Girdzijauskas (2011a), Ivashkovskij (2012) teigia, kad ekonominis ciklas – tai reguliarūs svyravimai. Jiems prieštarauja Čiegis (2012), kuris teigia, jog ekonomika niekada nebūna ramybės būsenos, vadinasi, šiuolaikiniame pasaulyje ekonominis ciklas yra neišvengiamas ir pasikartojantis, tačiau nepastovus (Čiegis 2012).

Išsiskiria Grinin *et al.* (2010), kurie pabrėžia ilgalaikio ekonominės sistemos krypties vaidmenį, kadangi savo apibrėžime teigia, jog gamybos apimties periodiniai svyravimai nenukrypsta nuo vidurkio, galima išskirti pasikartojančias kilimų ir kritimų fazes.

Davulis (2012) taip pat nesutinka, kad ekonominis ciklas – tai svyravimai. Jo nuomone ciklas – tai imanentinė rinkos ekonomikos savybė.

Rumyanceva (2012) teigia, jog ekonomikos ciklai – tai konjunktūrinių ir struktūrinių svyravimų vienybė, o juos galima suskirstyti į du tipus:

1. Endogeniniai ciklai turi vidinį mechanizmą, kurio struktūra konjunktūriškai kinta;
2. Egzogeniniai ciklai – endogeninių ciklų atspindys išorinėje arba ekonomikos sistemoje.

Apibendrinant ekonominių ciklų sampratų analizę, galima sudaryti tam tikrus ekonominių ciklų aspektus:

1. Visuminė ekonominė veikla. Mokslinės literatūros autoriai dažniausiai nurodo, kad ekonominis

ciklas yra visuminės ekonominės veiklos svyravimai, o ne vieno kintamojo, pavyzdžiui, BVP, svyravimai;

2. Nuolat pasikartojantis, bet nereguliarus veiksmas;
3. Inercija. Ekonominė veikla turi tam tikrą inerciją, todėl prognozuotojai dažniausiai ieško lūžio taškų, kurie parodo ekonominės veiklos kryptį ir jos pasikeitimus;
4. Bendras judėjimas. Ekonominiai ciklai vyksta daugiausia šalies sektoriuose.

Ekonominių ciklų klasifikacija

Ekonomika negali ilgai būti ramybės būsenoje. Rinkos ekonomika vystosi cikliškai, ciklo pasikeitimas kartojasi atskirais laikotarpiais, turi svarbos pačioms valstybėms, tos šalies organizacijoms ir gyventojams. Visi ekonominiai ciklai yra nepanašūs vienas į kitą, kadangi nebūna dviejų vienodų ekonomikos pakilimų arba visai vienodų nuosmukių, tačiau ekonominiai ciklai turi daug ką bendro. Čiegis (2012) teigia, kad tikslios formulės, panašios į tas, kurios naudojamos nustatant Mėnulio fazes, negali būti panaudotos ekonominio ciklo fazių kaitai prognozuoti.

Mokslininkai Bormotov (2009), Girdzijauskas (2011), Solovjov (2011a), Shvindina (2012) ir Cvetkov (2012),

analizuodami ekonominių ciklų charakteristikas, ciklų poveikio mastą ir pasireiškimo sritį, išskiria ir aprašo didelį kiekį ekonominių ciklų tipų. 2 lentelėje pateikti ekonominio ciklo klasifikavimo tipai.

Kaip matome iš 2 lentelėje pateiktos informacijos, mokslininkai sudarė plačią ekonominių ciklų klasifikaciją. Viena iš populiariausių ir mokslinėje literatūroje labai dažnai sutinkama ekonominių ciklų klasifikacija yra paremta tuo, kad ekonominiai ciklai yra suskirstomi pagal jų trukmę. Žinoma, be ekonominių ciklų suskirstymo pagal jų trukmę, mokslinės literatūros autoriai siūlo atsižvelgti ir į kitus klasifikavimo ypatumus. Bormotov (2009) ekonominius ciklus siūlo suskirstyti pagal ciklų sunkumo mastą, esminių techninių ekonominių procesų kilmę, institucines valdymo ir prevencijos galimybes. Kiti mokslininkai ekonominius ciklus siūlo nagrinėti pagal veiklos sferą, pasireiškimo specifiką, išplitimo formą bei teritorinį išsidėstymą. Girdzijauskas (2011) siūlo ekonominius ciklus nagrinėti skiriant dėmesį ekonominių sistemų rinkos talpos ribotumo problematikai.

Mes plačiau išnagrinėsime ekonominių ciklų klasifikaciją pagal jų trukmę, kadangi jis dažniausiai naudojamas jų analizei. Ciklo trukmė turi būti matuojama nuo ciklo viršūnės iki viršūnės, t. y., nuo krizės iki krizės. Ekonominių ciklų klasifikacija pagal jų trukmę pateikta 3 lentelėje.

2 lentelė. Ekonominių ciklų klasifikavimas

Table 2. Classification of business cycles

Eil. Nr.	Klasifikavimo pobūdis	Ciklų tipai
1.	Ciklo trukmė	Trumpalaikiai ciklai, vidutinės trukmės ir sudėtinės vidutinės trukmės ciklai, ilgieji ciklai (ilgosios bangos).
2.	Sunkumo mastas	Vidutinio sunkumo, sunkūs, labai sunkūs.
3.	Esminių techninių ekonominių procesų kilmė	Sąlygoti technologinių revoliucijų, esminių pradinių išradimų, pradinių išradimų, neadekvataus institucinių veikėjų, gamintojų ir vartotojų elgesio, kitų aplinkybių.
4.	Institucinės valdymo ir prevencijos galimybės	Išvengiami ciklai, neišvengiami ciklai.
5.	Veiklos sfera	Žemės ūkis, pramonė.
6.	Pasireiškimo specifika	Pasireiškiantys valiutų rinkoje, atskirose pramonės šakose ir t. t.
7.	Išplitimo forma	Struktūriniai, šakiniai.
8.	Teritorinis išdėstymas	Tarptautiniai, nacionaliniai.
9.	Rinkos talpos ribotumas	Veikiantys begalinio talpumo, kintamo talpumo bei baigtinio talpumo rinkose.

3 lentelė. Ekonominių ciklų tipai

Table 3. Types of business cycles

Eil. Nr.	Ciklo pavadinimas	Ciklo pavadinimas pagal autorių	Ciklo trukmė
1.	Trumpalaikiai ciklai	Kitėno ciklai	3–4 metai
2.	Vidutinės trukmės ciklai	Juglaro ciklai	7–11 metų
3.	Sudėtinės vidutinės trukmės ciklai	Kuzneco ciklai	25–35 metai
4.	Ilgieji ciklai (ilgosios bangos)	Kondratjevo ciklai	45–60 metų
5.	Hegemoniniai ciklai		110–150 metų

Būtina pabrėžti, kad mokslinėje literatūroje dažniausiai yra aptariami tik pirmi 4 ciklai, kadangi tik jie turi poveikį pačiai ekonomikai. Panagrinėkime juos truputi plačiau.

Shvindina (2012) pirmiausiai išskiria trumpalaikius ekonomikos ciklus, kurie trunka apie 3–4 metus. Trumpalaikiai ciklai buvo pavadinti juos tyrusio mokslininko Kitčin'o garbei. Anot Baranov (2014), Kitčin tyrė trumpalaikius ekonominius ciklus, remdamasis finansinėmis ataskaitomis bei judančių prekių pardavimo kainomis.

Vidutinės trukmės ciklo trukmė yra 7–11 m. Šis ciklas pavadintas mokslininko Juglar'o garbei. Taip pat šis ciklas vadinamas ir verslo ciklu bei pramoniniu ciklu (Shipovich 2011). Pirmasis ciklas prasidėjo 1825 m. Didžiojoje Britanijoje. Tada mašinų gamyba dominavo metalurgijoje ir kitose svarbiausiose pramonės šakose. Šie svyravimai įvyko tuo pačiu metu kaip ir investiciniai ciklai, kurie savo ruožtu sukėlė BVP, užimtumo bei infliacijos pokyčius.

Sudėtinės vidutinės trukmės ciklai nagrinėjami 25–35 m. laikotarpyje. Jie dar vadinami Kuzneco ciklais. Šis mokslininkas teigia, kad nacionalinės pajamos ir vartojimo išlaidos priklauso nuo investicijų į gamybos įrangą ir pastatus, tarp kurių pastebimi susiję 20 metų trukmės svyravimai (Shipovich 2011).

Ilgieji ciklai trunka 45–60 m. Mokslinėje literatūroje šie ciklai yra vadinami Kondratjevo ilgosiomis bangomis. Švindina (2012) teigia, jog valstybės, analizuodamos Kondratjevo ciklus bei tuo pat metu tikslingai stimuliuodamos savo šalies inovacinę veiklą, gali sušvelninti ekonominės krizes padarinius. Šios nuomonės laikosi Akaev (2011), kuris teigia, kad ilgieji ekonominiai ciklai yra svarbiausi ir pagal juos galima analizuoti pasaulinės ekonomikos procesus bei numatyti tinkamą ekonominę politiką.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad ekonominiai ciklai yra periodiški, vienas nuo kito skiriasi trukme ir intensyvumu, tačiau kiekvieną ciklą sudaro keturios ekonominio ciklo fazės: pakilimas, viršūnė, nuosmukis ir krizė. Toliau atliksime ekonominio ciklo fazių analizę.

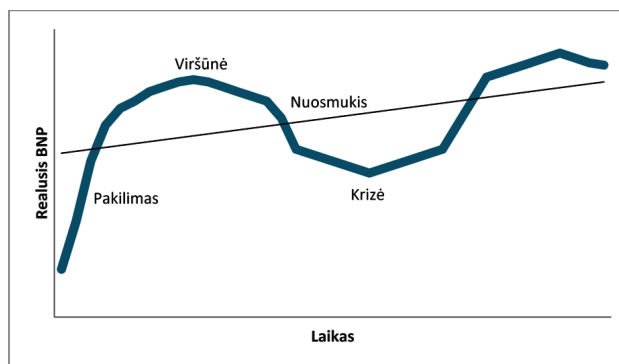
Ekonominio ciklo fazės

Ekonomika negali visą laiką tik augti, būna visokie sukrėtimai, kurie priverčia sulėtėti augimo tempus. Tarkime, jei dabar stebimas ekonomikos augimas, galime pastebėti, kad ekonomika veikia pilnu pajėgumu, tačiau ekonomika gali persisotinti, jos augimas gali imti lėtėti ir tai kartais, tačiau būtina pabrėžti, kad ne visada, pereina į gan rimtą smukimą – krizę. Prasidėjus ekonominei krizei, anksčiau ar vėliau makroekonominiai rodikliai stabilizuojasi, ekonomika atsigauna nuo sukrėtimų bei įgauna naują pagreitį.

Šis ciklas yra vadinamas ekonominiu ciklu ir turi tendenciją kartotis. Privataus sektoriaus organizacija, siekianti plėsti savo veiklą, prognozuodama savo parduodamo produkto ar paslaugos paklausą turi atsizvelgti į ekonominio ciklo fazę. Reikia pastebėti, kad ekonomikos ciklo nustatymo procesas yra sunkus ir pagal jį negalima tiksliai nusakyti, kada vyks ekonomikos pokyčiai, nes neįmanoma numatyti gamybos nuosmukio fazės pradžios, trukmės ir jos pabaigos.

Ekonominėje teorijoje yra nurodomos keturios ekonominio ciklo fazės. Skirtingi mokslinės literatūros autoriai šias fazes vadina skirtingai, tačiau jų esmė ta pati – ekonomikos ciklą sudaro 4 stadijos, kurios cikliškai eina viena paskui kitą (Žėkas, Žigienė 2009). Ciklą sekai iš vienos stadijos į kitą didžiausią įtaką turi pasiūlos ir paklausos santykio pokyčiai, kurie gali sukelti gana didelius ekonomikos svyravimus. Šitaip ekonomika gali pereiti į recesiją ar net į stagfliaciją. Šiuos svyravimus valdžios vykdoma politika gali tik sušvelninti, kadangi, kaip teigia aukščiau minėti mokslinės literatūros autoriai, pasiūlos ir paklausos sukeltų svyravimų išvengti neįmanoma. Būtina pabrėžti, kad egzistuoja ir nenumatyti veiksniai, dėl kurių gali gana stipriai pasikeisti ekonomikos kryptis. Prie šių veiksnių galima priskirti naujus technologinius išradimus, karą ir pan.

Plačiau panagrinėkime ekonominio ciklo stadijas. Grafiškai ekonominis ciklas pavaizduotas 1 pav.

1 pav. Ekonominio ciklo fazės (Boyes, Melvin 2010: 173; Akatjevaitė 2011: 22)

Fig. 1. Phases of business cycles (Boyes, Melvin 2010: 173; Akatjevaitė 2011: 22)

Kaip matome iš 1 pav. pateiktos informacijos, ekonominis ciklas susideda iš keturių fazių. Kiekviena fazė turi tam tikrų išskirtinių savybių. Išanalizuokime kiekvieną ciklo fazę nuodugniau tam, kad geriau pamatytume, kaip kiekvienos stadijos metu atrodo skirtingi makroekonominiai rodikliai ir ką sufleruoja rinkų sentimentas.

Pakilimas. Ekonomikos pakilimo metu padidėja bendroji paklausa, didėja produkcijos apimtis, mažėja nedarbas, todėl ekonomikos pakilimą arba augimą galima

įvardinti kaip ekonominio gyvenimo judėjimą, ekonomikos elementų pokyčių tendencijas, sudėtinę ekonominės plėtros dalį. Šalies gamybinės įmonės pradeda išnaudoti savo gamybinius pajėgumus, didėja investicijų poreikis, įmonės vadovai nusprendžia skolintis kapitalo iš bankų tam, kad galėtų plėsti gamybinius pajėgumus. Kreditinės įstaigos noriai skolina verslininkams ir gyventojams, kadangi gamybos augimas beveik garantuoja didesnes subjektų pajamas, todėl didėja tikimybė, kad suteiktos paskolos bus gražintos.

Ekonomikos pakilimas – tai procesas, kuris apima kiekybinius ir kokybinius pokyčius ir apima nuosmukio ir kilimo laikotarpius.

Galima išskirti šias pagrindines ekonominio pakilimo fazės charakteristikas (Zabarauskaitė, Blažienė 2012):

- stiprus ir augantis visuminės paklausos lygis (dažniausiai lemiamas spartaus vartojimo apimtys augimo);
- didėjantis užimtumo lygis ir augantis realus darbo užmokestis;
- didelė importuojamų prekių ir paslaugų paklausa;
- augančios valdžios sektoriaus pajamos iš mokesčių;
- augantis įmonių pelnas ir investicijos.

Tačiau būtina pažymėti, kad ekonomikos augimas gali sukelti ir neigiamų padarinių. Kadangi šalies ekonomikos augimas turi vykti subalansuotai, produkcijos kiekio augimas neturi būti staigus ir iškreiptas. Tačiau būna, kad susidaro tokia situacija, jog investuojamas kapitalas gali augti didesniais nei subalansuotais tempais ir priartėti prie ribinės kapitalo reikšmės sparčiau ir staigiau, nei vykstant minėtam subalansuotam augimui, taip paspartinant burbulo formavimąsi. Tai vyksta dėl didelio skolinto kapitalo vaidmens ekonominiame pakilime.

Viršūnė. Šią fazę galima įvardinti kaip aukščiausią ekonominio ciklo tašką. Šiame taške įvyksta spartus prekių gamybos ir pardavimo augimas. Nacionalinis produktas pasiekia potencialaus produkto lygį, o vėliau net jį viršija. Paslaugų ir prekių kainos auga, kadangi didėja jų paklausa. Dėl kainų augimo įsibėgėja infliacija. Privačių įmonių pelnas ir investicijos pasiekia didžiausią aukštumą. Dėl didelių investicijų į kapitalą palūkanų normos auga, šioje ekonomikos ciklo fazėje jos yra aukščiausios. Auga darbuotojų darbo užmokestis, kadangi įmonės plečiasi, todėl darbo rinkoje atsiranda darbo jėgos trūkumas. Šis reiškinys taip pat nulemia aukštą infliacijos lygį šiame ekonominiame cikle. Taip pat auga ir gamybai reikalingų žaliavų kainos. Dėl aukščiau išvardytų priežasčių auga gamybos sąnaudos. Išaugus resursų bei produkcijos kainoms, sumažėjus vienetiniam pelnui, verslininkai koreguoja realizacijos lūkesčius; namų ūkių vartojimas stabilizuojasi arba net mažėja, varto-

tojai praranda optimizmą. Ekonomikos viršūnės ciklo kulminacijos stadijoje atsiranda ekonomikos lėtėjimo grėsmė.

Nuosmukis. Ekonomikos viršūnės cikle gamybos plėtra pasiekia viršūnę. Ekonomikos pakilimas ir viršūnė negali tęstis be galo, todėl ekonomikos augimas pradeda lėtėti. Nuosmukis arba lėtėjimas yra ekonominio aktyvumo kitimo laikotarpis. Šioje ekonominio ciklo fazėje bendroji gamybos apimtis mažėja. Taip pat mažėja ūkio subjektų pajamos bei gamybos resursų užimtumas. Silpsiant darbo produktyvumui, įmonės koreguoja paslaugų ir produkcijos realizacijos ir pelno lūkesčius, todėl mažėja privačių investicijų.

Ekonomikos lėtėjimo metu namų ūkiai vartoja mažiau, nes dėl grėsmės prarasti pajamų šaltinį, t. y., darbą, žmonės pradeda labiau taupyti. Mažėjant pajamoms, mažėja importo apimtis. Esant ribotoms valstybės galimybėms skolintis šalies viduje ar užsienyje, mažėja vyriausybės pirkimų apimtis.

Krizė. Iš lėtėjimo ar nuosmukio stadijos ekonomika dažnai, tačiau ne visada, pereina į krizės stadiją. Krizė – tai laikotarpis, kai greitai mažėja bendroji paklausa, yra maža pateikiamos produkcijos apimtis ir didelis nedarbas. Krizė – tai žemiausia potencialaus nacionalinio produkto atžvilgiu ekonominio ciklo stadija. Krizės fazė pasižymi dideliu nedarbo lygio augimu, taip pat smunka gyvenimo lygis, paklausa atsilieka nuo pasiūlos, mažėja paslaugų ir prekių kainos, dėl to mažėja gamybos apimtys ir verslo subjektų uždirbamas pelnas. Nuo krizės nukenčia ir finansų rinka, kadangi žymiai sumažėja paskolų paklausa ir kiti su tuo susiję veiksniai paskolų rinkoje. Krizėje pasiekiamas žemiausias ekonominio ciklo taškas. Įvyksta lūžis ir ekonomika pereina į kitą ciklą – pakilimą.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad šalies ekonomika vystosi cikliškai. Ekonominis ciklas yra ekonomikos augimo ir nuosmukio kaitos procesas. Ekonominis ciklas 4 fazes: pakilimas, viršūnė, nuosmukis ir krizė. Kiekviena ciklo fazė turi kažką būdingo tik jai vienai. Ciklai pakeičia vienas kitą, tačiau nebūtinai tvarkingai iš eilės, pavyzdžiui, po ekonomikos nuosmukio ar lėtėjimo ne visada būna ekonominė krizė.

Ekonomikos ciklų svyravimų priežastys

Straipsnio pradžioje buvo apibrėžtas ekonominių ciklų mechanizmas. Šioje dalyje identifikuojamos ekonominį nuosmukį lemiančios priežastys. Ekonominis nuosmukis pasižymi savo mastu bei ilgalaikiais padariniais. Šalių ekonomikos yra glaudžiai susijusios finansiniais saitais ir tarptautiniu bendradarbiavimu (globalizacijos įtaka), todėl labai svarbu išsiaiškinti ekonomikos ciklų svyravimų priežastis.

Ekonominių ciklų tyrėjai pateikia teorijų, kuriose nagrinėjamos ciklų svyravimo priežastys, tačiau tiksliai nustatyti tas priežastis yra labai sunkiai įgyvendinama užduotis. Shibanova-Roenko, Lyapina (2011) pateikė savo sudarytas teorijas, dėl kokių priežasčių yra sunku nustatyti ekonominio cikliškumo svyravimus:

- ekonominiams ir organizaciniams nestabilumo sukrėtimams sunku nustatyti veiksnius;
- tarptautinė aplinka stipriai veikia šalies ekonomiką;
- ciklų trukmę bei tiksliai datas prognozuoti beveik neįmanoma, todėl nėra galimybės pakeisti ekonominę politiką, nors ir anksčiau buvo nustatyta tikslinga tendencija.

Cikliškumo atsiradimo priežastims daug dėmesio skiria ir Solovjov (2011b). Tyrėjas pažymi, kad šiuolaikinė ekonomika susidaro iš finansinio-bankinio pobūdžio ir finansinių sričių, apyvarta kelis kartus didesnė nei sandorių apimtis realiajame sektoriuje, bet didesnė nei pasaulinis BVP. Taip pat jis teigia, kad nuosmukis finansų sektoriuje turi didelę įtaką pasaulio ir šalies ekonomikai. Pagrindinėmis priežastimis yra įvardijamos netinkamos investicijos į projektus, dėl kurių atsiranda finansiniai burbulai.

Girdzijauskas (2011b) mano, kad daugelis pasaulinių ekonominių krizių yra technologinio pobūdžio. Jo nuomone, įvairios inovacijos ir naujos technologijos skatina kaupti kapitalą ir taip skatina rinkos žaidėjus užsidirbti. Kadangi bankai kreditus siūlo investuoti į perpildytą rinką, kreditų vartotojai yra nukreipiami į kredito spąstus. Žigienė ir Žiūkaitė (2010) išskiria tris ekonominio cikliškumo priežastis nagrinėjančias teorijas:

- ciklas laikomas išoriškai susiklosčiusiu reiškiniu ekonominės sistemos atžvilgiu;
- ciklas yra suprantamas kaip būdingas ekonomikai vidinis ciklas;
- ciklą sukeliančių įvairių priežasčių visuma apibūdinama kaip ekonomikos vidinės būsenos ir ją veikiančių išorinių veiksnių analizė.

Deblikov (2010) išskiria ekonominių ciklų svyravimo priežastis, kurios priklauso nuo vidinių ir išorinių veiksnių. Prie vidinių veiksnių autorius priskyrė užimtumą, investicijas ir gamybos apimčių didėjimą. Autoriaus nuomone, išoriniai veiksniai yra demografinė padėtis, technologinės naujovės, politiniai veiksniai ir pan.

Analizuodamas ekonominių ciklų svyravimų priežastis, Magdich (2010) nustatė, jog endogeniniai veiksniai pradinius ciklų svyravimo impulsus konvertuoja į ciklo fazes, o egzogeniniai veiksniai sukelia svyravimo impulsus.

Kiti autoriai (Lemeshhenko 2010; Afanasjeva, Lunin 2013) teigia, kad šiuolaikinė, t. y., rinkos ekonomika tapo sudėtingesnė, kadangi atsirado vertybinių popierių rinka.

Šioje rinkoje, prekiaudamos savo vertybiniais popieriais (akcijos, obligacijos), įmonės gali pritraukti lėšų įmonės plėtrai. Tačiau atsiranda rizika, jog įmonės akcijos gali būti perkainotos ir todėl gali sumažėti jų vertė. Taip pat įmanomas variantas, kada pati įmonė savo išleistus vertybinius popierius plėtos lėtai ir dėl to gali sulaukti analogiškų pasekmių, t. y., akcijų vertės smukimo.

Su Lemeshhenko (2010), Afanasjeva, Lunin (2013) nuomone nesutinka Zen'kova (2012). Autorė teigia, kad ekonominių ciklų svyravimui didesnės įtakos turi poreikių tobulinimas bei šių poreikių tenkinimas naudojant gamybinius resursus. Panašios nuomonės yra ir Repin (2011), kuris teigia, kad valstybės monetarinė politika neturi tokių galimybių, kad galėtų atšaukti ekonominių ciklų svyravimus. Tyrėjas pabrėžia, jog šalies bandymai atidėti ciklų svyravimus, pasitelkus tik monetarinės politikos įrankius, tik padidina ekonomikos smukimo pasekmes, kadangi gali iššaukti ilgesnę bei gilesnę depresiją ekonomikoje.

Pagrindinės priežastys, dėl kurių vyksta ekonominiai svyravimai, yra: kapitalo augimas ir jo galimas perteklius, naujos technologijos ir nauji mokslo pasiekimai, ekonomikos struktūra, politiniai veiksmai, demografinė padėtis, užimtumo ir paklausos mažėjimas, kreditų ekspansijos, finansiniai burbulai. Dėl išvardytų priežasčių gali prasidėti ekonomikos nuosmukis.

Ekonomikos lėtėjimo priežastys

Įmonės ekonomikos viršūnės cikle galvoja, kad toks geras laikotarpis tęsis amžinai. Tačiau realybė visai kitokia, kadangi po viršūnės stadijos anksčiau ar vėliau prasideda ekonomikos lėtėjimas. Ekonomikos ciklų svyravimų priežastys, pavyzdžiui, kapitalo perteklius, politiniai veiksmai, paklausos mažėjimas ir pan., sulėtina ekonomikos augimą, ir ekonomika pereina į nuosmukio ciklą.

Labai įdomus pastebėjimas: ekonomikos lėtėjimo pradžioje pagrindiniai makroekonominiai rodikliai vis dar nepraranda pozityvumo: gamybos aukštas lygis, subjektų pajamos auga ir t. t. Tačiau jeigu pasižiūrėsime iš kitos pusės – šiam ciklui būdingas didelis infliacijos lygis, todėl jau reikėtų susirūpinti dėl ekonomikos perkaitimo.

Analizuojant (Snieška 2008; Stankevičius 2010; Beržinskienė ir Būdvytė-Gudienė 2010) darbus, skirtus šiam ekonomikos ciklui, buvo pastebėta, kad skirtingi autoriai jį įvardija skirtingai: vieni jį vadina lėtėjimu, kiti laiko, kad tai yra ekonomikos nuosmukis. Tačiau dažniausiai lietuvių kalboje yra naudojamas terminas „ekonomikos nuosmukis“. 4 lentelėje pateikiame kelis ekonomikos nuosmukio apibrėžimus.

4 lentelė. Ekonominio nuosmukio samprata

Table 4. Definitions of recession

Eil. Nr.	Apibrėžimo autorius	Ekonomikos nuosmukio samprata
1.	Snieška (2008)	Tai gamybos mažėjimo stadija, kai ekonomika praėjo aukščiausią pakilimo tašką.
2.	Stankevičius (2010)	Tai bendros gamybos apimties, pajamų, užimtumo ir prekybos sumažėjimas, trunkantis nuo pusės metų iki metų ar daugiau ir sukkeliantis daugelio ekonomikos sektorių sutrikimus.
3.	Beržinskienė, Būdvytytė-Gudienė (2010)	Ekonomikos nuosmukis bendrąją prasmę pasireiškia sumažėjusiu ekonominiu lygiu, bendrojo nacionalinio produkto smukimu kelis periodus iš eilės.

Kaip matome iš 4 lentelėje pateiktų ekonomikos nuosmukio sampratų, Snieška (2008) ir Stankevičius (2010) teigia, kad ekonomikos nuosmukis susijęs su gamybos apimties mažėjimu, tik Stankevičius (2010) papildomai pateikia, kad ekonomikos lėtėjimo ciklas trunka nuo pusės metų iki metų ar dar ilgiau. Beržinskienė, Būdvytytė-Gudienė (2010) ekonomikos lėtėjimą pateikia iš kito požiūrio, kadangi jos teigia, kad ekonomikos nuosmukis – tai ekonominio lygio, BVP smukimas kelis periodus iš eilės, tačiau nepateikia tikslaus laiko tarpo, kaip padarė Stankevičius (2010).

Apibendrinant 4 lentelėje pateiktus ekonomikos nuosmukio apibrėžimus, galima teigti, jog ekonomikos nuosmukis – tai ekonominis ciklas, kurio metų pradeda mažėti ekonomikos aktyvumas. Šis ciklas prasideda tada, kada ekonomika yra viršūnės cikle, tačiau jau prasidėjo vykti neigiami reiškiniai, kurie turi neigiamos įtakos ne tik gamintojui ir vartotojui, bet ir visai valstybei.

Galima išskirti šias pagrindines ekonominio nuosmukio fazės charakteristikas (Zabarauskaitė, Blažienė 2012):

- mažėjanti bendra produkcijos paklausa;
- mažėjantis užimtumo ir didėjantis nedarbo lygis;
- mažėjančios įmonių investicinės išlaidos ir pelnas;
- mažėjanti importuojamos produkcijos paklausa;
- didėjantis vyriausybės skolinimosi mastas;
- mažėjančios palūkanų normos.

Kaip matome, ekonomikos lėtėjimo metu sulėtėja paslaugų ir produkcijos pardavimo apimtys, lėtėja gamybos plėtra, o po kurio laiko plėtra netgi sustoja, ji gali net imti mažėti. Reikia pastebėti, kad ekonomikos ciklo pokyčiai nedaro didelės įtakos gamybinėms organizacijoms. Turimos omenyje tokios įmonės, kurios gamina prekes, kurių pardavimo apimtis ir pelnas yra mažai jautrus valstybės ekonomikai. Prie tokių įmonių galima priskirti maisto gamintojus ir tiekėjus, farmacijos įmones ir komunalines paslaugas teikiančias organizacijas. Šių šakų organizacijos veiks geriau nei kitų šakų įmonės, kai ekonomika pereina į lėtėjimo ciklą.

Kadangi sumažėja paslaugų ir prekių paklausa, logiškai mažėja gamybos apimtys, dėl to mažėja užimtumas, o

šalyje didėja nedarbo lygis. Nedarbas sumažina namų ūkių pajamas, todėl subjektai yra priversti dar labiau sumažinti savo bendrąsias išlaidas. Vieniems valstybė moka nedarbingumo pašalpas, o tai dar vienas smūgis šalies biudžetui, kiti renkasi emigraciją. Emigracija skatina darbo jėgą iškeiliuoti svetur, todėl šalis praranda darbo įrankį, kuris padėtų pakelti svarbų šalies rodiklį – bendrąjį vidaus produktą. BVP taip pat mažėja dėl sumažėjusios paklausos rinkoje ir gamybos lėtėjimo. Tęsiant ekonomikos lėtėjimo ciklo poveikį ekonomikai, būtina pabrėžti, kad dėl aukščiau išvardintų priežasčių taip pat mažėja įmonių **gaunas** pelnas, todėl pradeda mažėti investicijos. Sumažėjus įmonių pelnui ir gyventojų perkamajai galiai, sumažėja ir valstybės biudžetą surenkamos pajamos.

Dauguma mokslininkų siūlo vertinti ekonomikos ciklus per makroekonominis rodiklius, tačiau Martinaitytė ir Matutis (2012) siūlo atkreipti dėmesį ir į socialinius bei bankų sektoriaus rodiklius.

Pabrėžtina, kad mokslinės literatūros autoriai negali sutarti dėl ekonomikos nuosmukio ciklo trukmės: vieni įvardija, kad ciklas trunka nuo 6 mėn. iki 1 metų, kiti mokslininkai teigia, kad šis ciklas gali trukti ilgiau nei metus.

Ekonomikos lėtėjimą padeda identifikuoti tam tikri indikatoriai: BVP, nedarbo lygis, infliacija, valstybės skola, investicijos ir t. t. Juos išnagrinėsime kitame skyriuje.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, jog ekonomikos lėtėjimas – tai ekonominio ciklo fazė, kurios metu pradeda mažėti ekonomikos aktyvumas. Šios ekonominio ciklo fazės pradžia yra laikoma nuo tada, kai ekonomika pereina aukščiausią pakilimo viršūnę. Šios fazės trukmė gali būti nuo kelių mėnesių iki metų ar dar ilgiau. Ekonomikos ciklo kiekvienos fazės pradžia ir pabaiga yra nereguliarūs. Tačiau yra tam tikri požymiai, indikatoriai, kurie leidžia spręsti apie ekonomikos lėtėjimo fazę.

Ekonomikos lėtėjimo indikatorių analizė

Ekonomikos lėtėjimo fazės pradžia ir pabaiga yra nereguliarus reiškinys, todėl ekonominiam ciklo prognozuoti parenkami tam ekonomikos ciklui būdingi požymiai, t. y.,

indikatoriai. Šie indikatoriai atspindi galimus ekonominės veiklos pokyčius. Ekonomikos tyrėjų yra gerai ištirtas įvairių ekonominių indikatorių ryšys su ekonomikos ciklais.

Marcišauskienė, Cibulskienė klasifikuoja makroekonominčius rodiklius, remdamiesi laiku, per kurį rodikliai pasikeičia, keičiantis ekonominei situacijai kaip visumai. Skiriamos trys pagrindinės rodiklių grupės:

- orientuojantys makroekonominiai rodikliai: tai rodikliai, kurie pasikeičia, prieš pasikeičiant ekonomikai;
- atsiliekantys makroekonominiai rodikliai: tai rodikliai, kurie pradeda kisti ne anksčiau kaip keli ketvirčiai po pasikeitimų ekonomikoje;
- sutampantys makroekonominiai rodikliai: tai rodikliai, kurie kinta tuo pačiu metu, kaip ir visa ekonomika (Marcišauskienė, Cibulskienė 2013).

Norint išsiaiškinti ekonomikos posūkius, orientuojantys indikatoriai tam tinka geriausiai, kadangi tik šios grupės indikatoriai leidžia nustatyti ir prognozuoti būsimą ekonominį ciklą. Nei sutampantys, nei tuo labiau atsiliekantys ekonomikos indikatoriai neleidžia to padaryti.

Ekonomikos analitikai ir mokslinės literatūros autoriai (Simonavičienė, Užkurytė 2009; Kumar, Woo 2010) pabrėžia, kad svarbiausi šalies raidos ir situacijos rodikliai yra: bendrasis vidaus produktas, nedarbas, infliacija, valstybės skola, investicijos ir palūkanų normos.

Detalizuokime kiekvieno rodiklio pokyčius lėtėjimo stadijoje, kad galėtume išsiaiškinti procesus ir pasekmes šalyje ir šios šalies verslo įmonėms.

Bendrasis vidaus produktas. Ekonomikos lėtėjimo stadijoje bendroji pasiūla yra didesnė už bendrąją paklausą, todėl produkcijos gamintojai negali realizuoti visos pagamintos produkcijos. Dėl to susidaro didelis atsargų kiekis sandėlyje. Todėl gamintojas mažina produkto gamybą. Ekonomikos lėtėjimo metu įmonės gaminamos produkcijos realizacijos sąlygos pablogėja, tačiau gali atsirasti papildomų galimybių sumažinti gamybos sąnaudas.

Gamybos apimtį šalyje parodo BVP. BVP – tai rodiklis, kuris pateikia šalies ekonominės padėties kitimą nagrinėjamu laikotarpiu. Analizuojama yra tai, kokia yra BVP apimtis, kiek šio produkto tenka vienam šalies gyventojui ir kokie yra šių rodiklių kitimo tempai. Pagal tai galima nustatyti šalies ūkio būklę. BVP kitimas parodo ekonomikos pakilimą arba lėtėjimą (nuosmukį). Kai BVP mažėja ne mažiau kaip du ketvirčius iš eilės, prasideda ekonomikos lėtėjimas. Ekonomikos traukimas, BVP mažėjimas daro įtaką ne tik įprastam lėšų paskirstymui, bet ir turi lemiamą reikšmę formuojant šalies biudžetą, visai ekonominei politikai. Būtina pabrėžti: kai BVP traukiasi, mažėja paklausa ir vartojimas, mažėja kapitalas, investicijos ir pajamos. Taigi

lėtėjant BVP augimui, auga nedarbas, kadangi dėl sumažėjusios gamybos darbuotojų paklausa tampa mažesnė.

Nedarbas. Tai svarbus rodiklis, iš kurio galima pamatyti padėtį darbo rinkoje nagrinėjamu laikotarpiu. Tyrėjai pastebi, kad nedarbo kitimas įtakoja ne tik šalies gyventojus, bet ir visą valstybę.

Simonavičienė ir Užkurytė (2009) teigia, kad esant ekonominiam nuosmukiui didelius nuostolius patiria darbo rinka, kurioje vyksta pagrindiniai reiškiniai: auga nedarbo mastai, valstybės biudžeto deficitas auga dėl mažiau surenkamų mokesčių, didesnės socialinės išmokos skiriamos darbą praradusiems asmenims.

Dėl augančio nedarbo šalyje ima trūkti pragyvenimo pajamų. Pagal darbo rinkos sąlygas kinta darbo užmokestis. Ekonomikai lėtėjant ir dėl rinkos pokyčių sumažėjus bendrajai darbuotojų rinkos paklausai, mažėja vidutinis darbo užmokestis. Dėl to gali prasidėti šalies gyventojų emigracija ieškant geriau apmokamo darbo svetur. Todėl šalyje gali atsirasti kita problema, kuri gali tapti tikra našta šalies ekonomikai – tai darbo jėgos trūkumas. Tai turi neigiamą poveikį šalies ekonomikai, todėl šalies vadovai turi parengti ir įgyvendinti tokią politiką, kuri stabilizuotų darbo rinką.

Infliacija. Infliacija suprantama kaip bendrojo kainų lygio ilgalaikis augimas. Paprasčiau tariant, didėjant kainoms pinigų perkamoji galia mažėja. Pasak Laskienės (2009), spartus BVP augimo tempas gali padidinti infliacijos lygį, o smarkiai išaugęs infliacijos tempas gali sukelti ekonomikos nuosmukį. Iki ekonomikos nuosmukio infliacijos lygis turi smarkią kilimo tendenciją. Infliacijos kilimui įtakos turi bendrosios paklausos didėjimas, kurį nulemia kainų kilimas ekonomikai veikiant visu pajėgumu, darbo užmokesčio kitimas, taip pat biudžeto deficitas, kurio šaltinis papildoma pinigų emisija ir infliacijos lūkesčiai.

Ekonomikos lėtėjimo laikotarpyje infliacijos lygis po truputį mažėja. Tai vyksta todėl, kad sumažėjus bendrajai paklausai mažėja bendrojo kainų lygio augimo tempai.

Paprastai infliacijos poveikį daugiau ar mažiau patiria visos organizacijos. Būtina pažymėti, kad įmonės turi labai rimtai analizuoti infliacijos lygį, kadangi daugumos įmonių veiklos rodikliai jautriai reaguoja į kainų svyravimus.

Valstybės skola. Valstybės skolos dydis yra svarbus rodiklis, kuris apibūdina šalies ūkio situaciją. Šiandien visos šalys turi vidaus ir užsienio skolų. Tai neišvengiamas makroekonominis procesas, kuris skatina, bet gali ir lėtinti valstybės ekonomikos augimą.

Kumar ir Woo (2010) teigia, kad valstybės skola turi svarią įtaką ekonomikai. Valstybės skola, skirta deficitui finansuoti, paskatina bendrąją paklausą ir gamybos apimtį trumpuoju laikotarpiu, bet ilgojo laikotarpio perspektyvoje išstumiamas kapitalas ir sumažinamas našumas. Autoriai

teigia, kad didelė skola neigiamai paveikia vidutinį ir ilgalaikį augimą. Apibendrinami išskyrė šiuos neigiamus poveikius:

- didelė valstybės skola gali neigiamai paveikti kapitalo kaupimą ir augimą per ilgalaikę palūkanų normą;
- infliacija ir mokesčių augimas ateityje;
- didesnis perspektyvų ir politikos neužtikrintumas;
- išimtiniais atvejais skolos krizė, kuri sukelia bankų ar valiutos krizes;
- didelė skola gali suvaržyti galimybes apsaugoti fiskalinės politikos kryptį.

Apibendrinant, galima teigti, kad labai didelė valstybės skola gali stipriai paveikti ekonomikos augimą.

Investicijos ir palūkanų normos. Investicijos yra labai svarbus rodiklis, kuris parodo šalies situaciją. Prie investicinių išlaidų galima priskirti gamybinių pajėgumų kūrimą, nekilnojamojo turto statybą bei gamybinių atsargų sudarymą. Grynujų investicijų kitimo rodikliai parodo šalies ekonomikos būseną tam tikrame ekonomikos cikle.

Verslo organizacijos strateginius projektus finansuoja, gavusios pajamų iš išplatintų akcijų, obligacijų ir kitų vertybinių popierių. Situacija kapitalo rinkoje parodo bendrą investicijų klimata, kuris gali būti palankus arba nepalankus naujam strateginiam projektui įgyvendinti. Lėtėjant ekonomikai, dėl sumažėjusios paklausos gamybos apimties sumažėjimas nulemia investicijų mažėjimą.

Palūkanų norma daro poveikį pusiausvyros pajamoms per vartojimą ir investicijas, kadangi ji nuolat kinta. Tarp vartojimo ir investicijų bei palūkanų norma yra neigiama priklausomybė. Vadinasi, jeigu palūkanų normos auga, investicijos ir vartojimas smunka. Ekonomikai lėtėjant palūkanų norma būna pakankamai aukšta, todėl įmonės neturi paskatų skolintis. Palūkanų normų įtaką jaučia beveik visi verslo subjektai. Pradedančiajai arba plečiančiajai savo veiklą įmonei aukštas palūkanų normų lygis yra svarbiausias strateginių projektų realizavimą ribojantis veiksnys. Taip pat palūkanų normos augimas daro poveikį ir ilgalaikio vartojimo prekių paklausai, kadangi jos beveik visada yra įgyjamos už ilgalaikį kreditą. Mėnesiniai mokėjimai kredito įstaigai kartu su padidėjusiomis palūkanomis sudaro nemažą kainos dalį, kurią apmoka šios įmonės prekių ar paslaugų vartotojai, t. y., pirkėjai. Dėl šios priežasties kaupiasi neparduotų prekių atsargos, todėl įmonė turi tik vieną išeitį – mažinti gamybą.

Nė vienos šalies vyriausybė nepajėgė sulaikyti gamybos ir su tuo susijusių pardavimų nuosmukio. Geriausiu atveju sumaniai vykdoma vyriausybės politika gali sumažinti nuosmukį ir padėti greičiau pereiti iš įdubos į pakilimą. Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad orientuojantys

rodikliai puikiai tinka prognozavimui, kadangi jie pasikeičia prieš realios ekonomikos pokyčius. Ekonomikos tyrėjai dažniausiai analizuoja būtent šios grupės indikatorius. Svarbiausi šalies raidos ir situacijos rodikliai yra: bendrasis vidaus produktas, nedarbas, infliacija, valstybės skola, investicijos ir palūkanų normos.

Ekonomikos lėtėjimo vertinimo metodika

Analizuojant ekonomikos lėtėjimo dinamiką, gali būti skaičiuojamas absoliutusias bei grandininis padidėjimas (sumažėjimas). Absoliutusias lygio padidėjimas/sumažėjimas rodo, keliais vienetais pasikeičia jo lygis per tam tikrą laikotarpį. Jis gali būti apskaičiuojamas tiek baziniu, tiek grandininio būdu (Bartosevičienė 2006):

$$\Delta Y = Y_N - Y_0, \quad (1)$$

čia: Y_N – paskutinio nagrinėjamo rodiklio reikšmė; Y_0 – pradinis (bazinis) dinamikos eilutės lygis.

$$\Delta Y = Y_N - Y_{n-1}, \quad (2)$$

čia: Y_N – paskutinio nagrinėjamo rodiklio reikšmė; Y_{n-1} – prieš paskutinio nagrinėjamo rodiklio reikšmė.

Didėjimo/kitimo tempas parodo, kiek kartų padidėjo ar sumažėjo reiškinio lygis šiame laikotarpyje praėjusio laikotarpio atžvilgiu arba kiek procentų jis siekia praėjusio laikotarpio atžvilgiu.

Padidėjimo/sumažėjimo tempas parodo, keliais procentais pasikeičia reiškinio lygis per nagrinėjamą laikotarpį. Jis apskaičiuojamas naudojant žemiau pateiktas formules. Bazinis padidėjimo/sumažėjimo tempas

$$T_p = \frac{Y_N - Y_0}{Y_0} \times 100\%, \quad (3)$$

čia: T_p – padidėjimo/sumažėjimo tempas; Y_N – paskutinio nagrinėjamo rodiklio reikšmė; Y_0 – pradinis (bazinis) dinamikos eilutės lygis.

Grandininis padidėjimo/sumažėjimo tempas

$$T_p = \frac{Y_N - Y_{n-1}}{Y_{n-1}} \times 100\%, \quad (4)$$

čia: Y_{n-1} – prieš paskutinio nagrinėjamo rodiklio reikšmė.

Siekiant apibūdinti ekonomikos lėtėjimo bei jį sąlygojančių veiksnių bendrą lygį, naudojamas vidutinis dinamikos eilutės lygis. Vidutinis lygis skaičiuojamas pagal šią formulę:

$$\bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{n=1}^n Y_n, \quad (5)$$

čia: n – reikšmių skaičius; Y_n – individuali požymio reikšmė.

Analizuojant ekonomikos lėtėjimo sukeltą pasekmes, atliekama regresinė analizė. Analizės metu įvertinama vieno nagrinėjamo reiškinio įtaka kitam rodikliui.

Skiriamos dvi kintamųjų rūšys: priklausomasis (rezultatinis) kintamasis ir nepriklausomas kintamasis. Kai keičiasi nepriklausomas kintamasis, dėl jo poveikio keičiasi ir rezultatinis kintamasis.

Vertinant ekonominio lėtėjimo poveikį rodikliams, galima remtis koreliacine-regresine analize. Koreliacinė analizė skirta ranginių arba kiekybinių kintamųjų ryšiui, jo stiprumui ir kryptčiai nustatyti. Kiekybinių kintamųjų tiesiniam ryšiui įvertinti skaičiuojamas Pirsono koreliacijos koeficientas. Ranginių kintamųjų ryšiui įvertinti yra skaičiuojamas Spirmeno koreliacijos koeficientas (Bilevičienė, Jonušauskas 2013).

Norint įvertinti dviejų kintamųjų tiesinę priklausomybę, yra naudojama koreliacija, o norint nustatyti įtaką, t. y., kaip pasikeis vieno kintamojo reikšmė, pakitus kitam kintamajam, naudojama regresinė analizė. Tiksliau įvertinti koreliacinį ryšį galima patikrinus hipotezę dėl koreliacijos koeficiento lygybės nuliui.

Tiesinės koreliacijos koeficiento reikšmė kinta nuo -1 iki 1 . Jei koreliacija lygi 0 , vadinasi, šie dydžiai yra nepriklausomi. Jei koreliacija lygi 1 arba -1 , vadinasi, šie dydžiai yra tiesiškai priklausomi. Esant teigiamai reikšmei, ryšys tarp analizuojamų rodiklių yra tiesioginis, o jei reikšmė neigiama – ryšys atvirkštinis.

Kaip jau buvo minėta, kiekybiniam kintamiesiems tirti naudojami keli skirtingi koreliacijos koeficientai. Bilevičienė, Jonušauskas (2013) teigia, kad dažniausiai naudojamas tiesinio ryšio Pirsono koreliacijos koeficientas r . Empirinis Pirsono koreliacijos koeficientas yra tiesinio ryšio stiprumo tarp kintamųjų X ir Y matas:

$$r = \frac{1}{n-1} \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{S_x S_y}, \quad (6)$$

čia: x_i ir y_i atitinkamai yra stebėjimų x ir y vidurkiai; S_x ir S_y yra standartiniai nuokrypiai.

Koreliacijos koeficiento reikšmingumas tikrinamas t kriterijumi, kuris skaičiuojamas pagal formulę:

$$t = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}, \quad (7)$$

čia: r – apskaičiuota koreliacijos koeficiento reikšmė; n – imties dydis.

Vertinant pasirinkto kintamųjų ryšio modelio tinkamumą, analizuojamos liekanos ir skaičiuojamas determinacijos koeficientas. Determinacijos koeficientas parodo, kuri vieno požymio bendro kitimo dalis gali būti paaiškinta kito požymio reikšmių kitimu. Determinacijos koeficientas interpretuojamas taip:

$$R^2 = 1 - \frac{S_\varepsilon^2}{S_y^2} =$$

$$\frac{\text{Variacijos dalis, kurią paaiškina modelis}}{\text{Visa variacija}}, \quad (8)$$

čia: S_ε^2 – liekanų dispersija; S_y^2 – stebimų kintamojo reikšmių dispersija.

Determinacijos koeficientas R^2 tiesinės priklausomybės atveju yra lygus koreliacijos tarp kintamųjų (požymių) X ir Y koeficiento kvadratui.

$$R^2 = r_{xy}^2, \quad (9)$$

Ieškant statistinio ryšio (koreliacijos koeficiento) tarp nagrinėjamų rodiklių, galima naudotis MS EXCEL, šios programos CORREL funkcija, kuri apskaičiuoja koreliacijos koeficientą iš pateiktų duomenų ir atvirojo kodo SPSS įrankiais. Nurodytos programinės įrangos naudojimas padės išvengti galimų klaidų ir bus pateikti pakankamai tikslūs duomenys, reikalingi tolimesniems tyrimams.

Išvados

Atlikus mokslinės literatūros analizę, nustatyta, kad ekonominio ciklo pasikeitimai šalyje turi įtakos įmonių veiklos rezultatams. Galima teigti, kad ekonominis ciklas – periodiniai ekonomikos pokyčiai nuo pakilimo iki nuosmukio, kurie vienas nuo kito skiriasi trukme ir intensyvumu. Ekonominį ciklą sudaro keturios fazės. Aukščiausia ekonominio ciklo fazė vadinama viršūne, ekonomikos traukimosi etapas – nuosmukis, žemiausias ciklo taškas vadinamas krize, o pakilimas – tai atsigavimo ir ekonomikos augimo fazė. Ciklai keičia vienas kitą, tačiau nustatyta, kad būna išimčių. Pavyzdžiui, po ekonomikos lėtėjimo ne visada kyla ekonominė krizė, kadangi ekonomika atsigauna ir prasideda augimo fazė.

Kiekvienos ekonomikos ciklo fazės tyrimas parodė, kad įmonės patenka lyg į užburimą ratą. Šalies ūkio augimo metu, įmonės norėdamos maksimizuoti pelną, investuoja. Dėl to įmonės nusprendžia skolintis, o kredito įstaigos noriai skolina tiek verslininkams, tiek ir gyventojams. Ekonomikai pasiekus „piką“ įmonių pelnas ir investicijos yra didžiausi. Kadangi įmonės plečiasi, auga darbuotojų darbo užmokesčiai. Be to, šiame ekonomikos cikle pasiekiamas aukščiausias infliacijos lygis. Išaugus resursų bei produkcijos kainoms, sumažėja įmonės pelnas, todėl verslininkai koreguoja pardavimų planus. Prasidėjus ekonomikos lėtėjimui, o vėliau kilus krizei, sumažėja produkcijos paklausa, įmonės pajamos mažėja, kas nulemia produktyvumo mažėjimą. Išaugus sąnaudoms sumažėja įmonės pelningumas.

Nustačius ekonominių svyravimų pagrindines priežastis, išryškėjo, kad ekonominiams ciklams įtakos turi kapitalo augimas ir jo galimas perteklius, naujos technologijos ir mokslo pasiekimai, šalies ūkio struktūros pasikeitimai, politiniai sprendimai, demografinė padėtis, užimtumo ir paklausos mažėjimas, finansiniai burbulai.

Apibendrinant galima teigti, kad ekonomikos lėtėjimas – tai ekonominio ciklo fazė, kurios metu pradeda mažėti ekonomikos aktyvumas. Šios ekonominio ciklo fazė prasideda, kai ekonomika pereina aukščiausią pakilimo viršūnę. Nustatyta, kad ši fazė gali trukti nuo kelių mėnesių iki metų ar net dar ir ilgiau. Atlikus mokslinių šaltinių analizę, išskirti šie šalies ūkio situaciją nusakantys rodikliai: BVP, nedarbas, infliacija, valstybės skola, investicijos ir palūkanų normos.

Ekonomikos lėtėjimo stadijoje bendroji pasiūla yra didesnė už bendrąją paklausą, todėl gamybinės įmonės negali realizuoti visos pagamintos produkcijos. Taigi, sumažėjus gamybos apimčiai ir pardavimams įmonėse, atleidžiami darbuotojai, todėl ir išauga nedarbas šalyje. Sumažėjus paklausai ir vartojimui, mažėja kapitalas, investicijos ir pajamos, dėlto traukiasi šalies ūkis. Dėl sumažėjusios paklausos gamybos apimtys, lėtėjant ekonomikai, įmonės mažiau investuoja. Ekonomikai pasiekus „piką“, palūkanų norma išauga, todėl įmonės nustoja skolintis, o ekonomika lėtėja.

Ekonomikos lėtėjimo poveikio įmonėms analizei atlikti, tikslinga apskaičiuoti absoliučiąjų ir grandinių rodiklių padidėjimus/sumažėjimus. O siekiant nustatyti ekonomikos lėtėjimą nusakančių rodiklių tarpusavio ryšius, atliekama koreliacinė – regresinė analizė. Remiantis šios analizės rezultatais, galima pateikti įžvalgas ir pasiūlymus ekonomikos lėtėjimo padariniams suvaldyti.

Literatūra

Afanasjeva, A.; Lunin, I. 2013. Ekonomicheskij krizis 2008 g. i ego posledstviya v ekonomike Rossii, *Studencheskij nauchnyj forum, prosedshijs 15 febralya – 1 aprelya 2013 goda*, Moskva, Rossiya, 1–19.

Akaev, A. 2011. Ekonomicheskije cikly i gosudarstvo, *Ekonomicheskije strategiji* 1(2): 26–33.

Akatjevaitė, S. 2011. Statybos sektoriaus krizės analizės aspektai, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 3(2): 21–25.

Baranov, I. 2014. Tipologizaciya ekonomicheskich ciklov i modelnyj instrumentarij jih issledovaniya, *Rossijskoje preprinimatel'stvo* 5(251): 1–7.

Bartosevičienė, V. 2006. *Matematika*. Kaunas: Technologija. 74 p.

Beržinskienė, D.; Būdvytytė-Gudienė, A. 2010. Ilgalaikio nedarbo dinamika ekonominio nuosmukio sąlygomis, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1(17): 15–24.

Bilevičienė, T.; Jonušauskas, S. 2013. *Atvirojo kodo programų taikymas rinkos tyrimuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 302 p.

Boyes, W. J.; Melvin, M. 2010. *Macroeconomics*. USA: South-Western Cengage Learning.

Bormotov, M. 2009. *Economic cycles: historical evidence, classification and explication*. Munich Personal RePEc Archive MPRA Paper No. 19660.

Cvetkov, A. 2012. *Cikly i krizisy: teoretiko-metodologicheskij aspekt*. Moskva: Nestor-istorija. 504 p.

Čiegis, R. 2012. *Makroekonomika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidiniai. 420 p.

Davulis, G. 2012. Lietuvos ekonominė politika globalinės krizės kontekste, *Vadyba / Journal of Management* 2(21): 83–93.

Deblikov, Ya. 2010. Osnovnyje prichiny nastupleniya krizisnyh situacij v ekonomike, *Ekonomika i upravlenije* 4(33): 130–136.

Girdzijauskas, S. 2011a. *Sovereign debt crisis; logistic analysis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 40 p.

Girdzijauskas, S. 2011b. Ekonominė logistinė analizė – nauja ekonominių krizių teorija, *Vilniaus universiteto žurnalas* 1(14): 18–19.

Girdzijauskas, S.; Štreimikienė, D.; Mackevičius, R. 2009. Ekonominių svyravimų logistinė analizė, *Vadyba* 14(2): 75–81.

Grinin, L.; Korotajev, A.; Malkov, S. 2010. *A mathematical model of Juglar Cycles and the current global crisis. History & mathematics*. Moscow: URSS.

Ivashkovskij, S. 2012. *Ekonomicheskij cikl i ego fazy*. Moskva: Mgimo Mid RF. 476 p.

Kumar, M.; Woo, J. 2010. Public debt and growth. IMF Working Paper, *International Monetary Fund* 10(174): 1–47. <http://dx.doi.org/10.5089/9781455202188.001>

Laskienė, D. 2009. Nedarbo lygio ir gamybos augimo ryšys: Lietuvos atvejis, *Ekonomika ir vadyba* 14: 857–862.

Lemeshhenko, P. 2010. Ekonomicheskij krizis kak instrumental'naya forma i stupen' otricaniya kapitala, *Zhurnal institucional'nyh issledovaniy* 2(4): 1–15.

Magdich, A. 2010. Jevoliuciya vzglyadov na prichiny ekonomicheskich ciklov, *Akademichnyj vzglyad* 2(33): 22–36.

Marcišauskienė, J.; Cibulskienė, D. 2013. Baltijos šalių makroekonominių rodiklių ir akcijų kainų tarpusavio ryšio vertinimas, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1(29): 51–61.

Martinaitytė, E.; Matutis, V. 2012. Krizė ir vertybių kaita, *Societal Innovations for Global Growth* 1(1): 1014–1025.

Norkus, Z. 2010. Kondratjevo bangos ir kapitalizmo bangos, *Sociologija: Mintis ir veiksmas* 2(27): 13–33.

Repin, K. 2011. Ekonomicheskij krizis i stroitel'naya otrasl', *Polzunovskij vestnik* 1: 179–183.

Rumyanceva, S. 2012. Problema dvizheniya ekonomicheskoy materiji i mehanizm ekonomicheskogo cikla, *Problemy sovremennoj ekonomiki* 1: 29–34.

- Shibalova-Roenko, E.; Lyapina, A. 2011. Teoriya ekonomicheskikh ciklov: est' li osnova dlya renessansa?, *Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya „Novyye podhody v antikrizesnom upravlenii“*, 2011, Moskva, Rossiya, 1–8.
- Shipovich, L. 2011. Klassifikaciya i prochiny vozniknoveiya finansovo-ekonomicheskikh krizisov, *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta* 31(246): 21–26.
- Shvindina, A. 2012. Teoriticheskiye osnovy ciklichnosti razvitiya ekonomicheskikh sistem, *Visnik Sums'kogo derzhavnogo universitetu, seriya ekonomika* 2: 123–130.
- Simonavičienė, A.; Užkurytė, L. 2009. Pokyčiai darbo rinkoje ekonominio nuosmukio metu: Lietuvos atvejis, *Ekonomika ir vadyba* 14: 940–946.
- Snieska, V. 2008. *Makroekonomika*. Kaunas: Technologija.
- Solovjov, I. 2011a. Podhody k modelirovaniyu ciklicheskih processov ekonomicheskoy dinamiki, *Sovremennyje issledovaniya socialnyh problem* 3(7): 1–13.
- Solovjov, I. 2011b. Ciklichnost' v ekonomike: problemy teoreticheskogo analiza, *Novyj universitet. Seriya „Ekonomika i pravo“* 4(4): 17–20.
- Stankevičius, P. 2010. Ekonominės krizės ir jų raiška Lietuvoje, *Lietuvos ekonomikos konkurencingumas ir socialinė sanglauda: mokslinių straipsnių rinkinys* 7: 191–217.
- Zabarauskaitė, R.; Blažienė, I. 2012. Gyventojų pajamų nelygė ekonominių ciklų kontekste, *Verslas: teorija ir praktika* 13(2): 107–115.
- Zen'kova, L. 2012. Kratko i srednesrochnyje cikly v transformacionnoj ekonomike: reakciya potrebitelej, *Ekonomika i upravlenije* 2: 87–94.
- Žėkas, M.; Žigienė, G. 2009. Ekonomikos ciklų įtaka VP portfelio formavimui, *Vadyba* 14(2): 59–67.
- Žigienė, G.; Žiūkaitė, M., 2010. Lietuvos verslo sektorių jautrumo cikliniams svyravimams tyrimas, *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai* 4(2): 47–64.

THE IMPACT OF ECONOMIC RECESSION ON COMPANY ACTIVITIES

P. Gurskij, A. Liučvaitienė

Abstract

Negative consequences of economic fluctuations and economic downturns influence the significance of research in this area. Results of such research allow providing insights and suggestions for governments to make political-economic decisions. The article investigates the impact of slowing economy on enterprises, the reasons of fluctuations of economic cycles and their characteristics, phases of economic cycle: growth, peak, downturn and crisis. The article studies definition of slowing economy, its reasons, ratios, and inter-relationship between various ratios. Methodology of evaluating economic cycles is provided in the article.

Keywords: economic cycle, cycle phase, growth, peak, downturn, crisis, downturn ratios.